

14^η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ:

Η ηθική αρετή και η μεσότητα

Κείμενο αναφοράς: Αριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια, Β6. 4-8, 1106a26 - b7

Εισαγωγικές πληροφορίες

(Αρχαία Ελληνικά. Φιλοσοφικός Λόγος, Γ' Γενικού Λυκείου Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών, σελ. 127-129, 133-135, 138-140

Αρχαία Ελληνικά, Φάκελος Υλικού, Γ' Γενικού Λυκείου, ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», σελ. 113-114)

Δομή

- Τα κριτήρια διαίρεσης των πραγμάτων: *Ἐν παντὶ δὴ συνεχεῖ καὶ διαιρετῷ ἔστι λαβεῖν τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον, καὶ ταῦτα ἢ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς*
- Κριτήρια προσδιορισμού της έννοιας της μεσότητας:
Αντικειμενικά κριτήρια (κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα): *Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν,*
Υποκειμενικά κριτήρια (πρὸς ἡμᾶς): *πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἐν, οὐδὲ ταῦτὸν πᾶσιν.*
- Παραδείγματα που συμβάλλουν στην κατανόηση του αντικειμενικού και του υποκειμενικού μέσου: *Οἷον εἰ τὰ δέκα πολλὰ τὰ δὲ δύο ὀλίγα, τὰ ἐξ μέσα λαμβάνουσι κατὰ τὸ πρᾶγμα... Ὅμοίως ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης.*
- Η επιλογή και η επιδίωξη κάθε ειδικού είναι η «υποκειμενική» μεσότητα: *Οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἑλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται, μέσον δὲ οὐ τὸ τοῦ πράγματος ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.*

Σύντομη νοηματική απόδοση του κειμένου

Από κάθε πράγμα που παρουσιάζει μια συνέχεια και μπορεί να διαιρεθεί μπορούμε να χωρίσουμε είτε ένα μεγαλύτερο από τα άλλα κομμάτι είτε ένα μικρότερο από τα άλλα είτε ίσα κομμάτια. Για να γίνει όμως αυτό, πρέπει πρώτα να βρούμε ποιο είναι το μέσον, το οποίο προσδιορίζεται είτε με αντικειμενικά είτε με υποκειμενικά κριτήρια. Το αντικειμενικό μέσον σχετίζεται με το πράγμα και είναι αυτό που απέχει το ίδιο από καθένα από τα δύο άκρα του πράγματος. Αυτό δεν μεταβάλλεται, αλλά είναι ένα και το ίδιο για όλους. Αντίθετα, το υποκειμενικό μέσον είναι σχετικό για τον καθένα από εμάς. Δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο ούτε ένα, αλλά διαφέρει για τον καθένα από εμάς. Το αντικειμενικό μέσο μπορεί να γίνει κατανοητό με το ακόλουθο παράδειγμα: αν το δύο είναι λίγο και το δέκα πολύ, τότε το αντικειμενικό μέσον είναι το έξι, γιατί, σύμφωνα με τους κανόνες της αριθμητικής, απέχει κι από το δύο και από το έξι τέσσερις μονάδες. Για να γίνει κατανοητό το υποκειμενικό μέσον, δίνεται το εξής παράδειγμα: αν για κάποιον αθλητή το φαγητό των δύο μνων είναι λίγο και το φαγητό των δέκα μνων είναι πολύ, τότε ο προπονητής δεν θα επιλέξει αναγκαστικά το φαγητό των έξι μνων, που αντικειμενικά είναι η μεσότητα, γιατί γι' αυτόν τον αθλητή μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη μερίδα ή μικρή. Για τον Μίλωνα, που ήταν μεγαλόσωμος και έτρωγε

μεγάλες ποσότητες φαγητού, είναι λίγο, ενώ για κάποιον που τώρα ξεκινάει να γυμνάζεται, είναι πολύ. Το ίδιο ισχύει και για τους αθλητές του δρόμου ή της πάλης. Επομένως, κάθε ειδικός-λογικός άνθρωπος αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και επιλέγει το μέσον, με βάση όχι τα αντικειμενικά, αλλά με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια.

Πραγματολογικά σχόλια και άλλες επισημάνσεις

«**μναῖ**»: η «μναῖ» ήταν νομισματική μονάδα, ισοδύναμη με 100 δραχμές. Όμως, αποτελούσε και μονάδα βάρους και μ' αυτή τη σημασία χρησιμοποιείται στο κείμενό μας. Γενικά, ισοδυναμούσε με περίπου 435 γραμμάρια, αλλά από εποχή σε εποχή και από πόλη σε πόλη το βάρος της διαφοροποιούνταν. Εδώ πρόκειται για την «ἀττική μναῖ» της εποχής του Αριστοτέλη.

«**Μίλων**»: ήταν μεγάλος αθλητής από τον Κρότωνα, τη γνωστή ελληνική αποικία της Κάτω Ιταλίας. Έζησε τον 6ο π.Χ. αιώνα. Η αρχαιότητα μιλούσε με θαυμασμό για τη μεγάλη του δύναμη και τις ποσότητες φαγητού που καταναλάωνε.

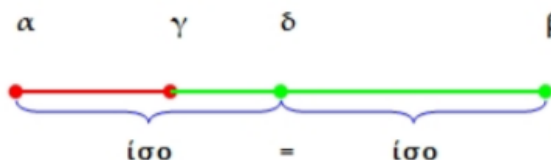
«**ἐπὶ δρόμου καὶ πάλης**»: εννοούνται συνεκδοχικά οι δρομείς και οι παλαιστές.

«**πᾶς ἐπιστήμων**»: ο όρος έχει παρόμοια σημασία με τον όρο «τεχνῖται» που θα δούμε στην επόμενη ενότητα. Δεν εννοούνται δηλαδή εδώ αυτοί που ασχολούνται με κάποια επιστήμη, όπως τα μαθηματικά, γιατί αυτοί εξετάζουν το αντικειμενικό μέσο. Αντίθετα, εδώ εννοούνται αυτοί που έχοντας κάποιο λογικό κριτήριο επιδιώκουν το υποκειμενικό μέσον.

Ερμηνευτικά σχόλια

«**Ἐν παντὶ δὴ ... κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἢ πρὸς ἡμᾶς**»: Ο Αριστοτέλης ξεκινάει σ' αυτή την ενότητα να απαντάει στο ερώτημα που έθεσε στην προηγούμενη, ποια δηλαδή είναι η φύση της αρετής. Στόχος του είναι να αποδείξει ότι η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας. Γι' αυτό, λοιπόν, πρέπει πρώτα να προσδιορίσει την έννοια της μεσότητας, για να καταλήξει έπειτα στον συσχετισμό της με την ηθική αρετή.

Αν, λοιπόν, πάρουμε ένα μέγεθος **αβ** που μπορεί να διαιρείται επ' άπειρον, μπορούμε, όπως διδάσκει ο Αριστοτέλης, να χωρίσουμε ένα κομμάτι **γβ**, ένα κομμάτι **αγ** και ένα κομμάτι **αδ**. Το **γβ** είναι κομμάτι μεγαλύτερο από το **αγ** («τὸ μὲν πλεῖον»), το **αγ** είναι μικρότερο από το **γβ** («τὸ δ' ἔλαττον») και το **αδ** είναι ένα κομμάτι ίσο με το **δβ** («τὸ δ' ἴσον»). **Μέσον**, λοιπόν, δεν είναι ούτε το μεγαλύτερο ούτε το μικρότερο κομμάτι, αλλά το σημείο που χωρίζει δύο ίσα μέρη. Σχηματικά το μέσον μπορεί να αποδοθεί ως εξής:

Ο Αριστοτέλης παρατηρεί ότι κάθε πράγμα που είναι ενιαίο και υπόκειται σε διαίρεση μπορεί να διαιρεθεί:

1. α) σε άνισα μέρη (πλεῖον, ἔλαττον) β) σε ίσα μέρη (ἴσον)
2. α) αντικειμενικά β) υποκειμενικά

Ο Αριστοτέλης διαχωρίζει την αντικειμενική από την υποκειμενική αντίληψη των ποσοτικών εννοιών. Αναγνωρίζει ότι το περιεχόμενο των ποσοτικών εννοιών διαφοροποιείται ανάλογα με το πεδίο αναφοράς. Όταν το πεδίο αναφοράς είναι ένα πράγμα, οι τρεις έννοιες παίρνουν διαφορετικό περιεχόμενο σε σχέση με το αν το πεδίο αναφοράς είναι ο άνθρωπος.

«Λέγω δὲ... καὶ πάλης»: Το μέσον, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, μπορεί να προσδιοριστεί με βάση δύο κριτήρια: τα αντικειμενικά και τα υποκειμενικά.

α) Μέσον με βάση τα αντικειμενικά κριτήρια («κατ' αὐτὸ τὸ πράγμα»): «Λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἑκατέρου τῶν ἄκρων, ὅπερ ἐστὶν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν». Η έννοια του μέσου στα πράγματα ορίζεται αντικειμενικά, πρόκειται δηλαδή για ένα αριθμητικό μέσο με δύο βασικά γνωρίσματα: πρώτο ότι το μέσο αυτό είναι ένα και, αφού καθοριστεί, αμετάβλητο και δεύτερο ότι το μέσον αφού οριστεί, είναι το ίδιο = ισχύει για όλα τα πράγματα το ίδιο. Είναι αυτό που ισαπέχει από τα δύο άκρα του πράγματος. Δεν επιδέχεται άρνηση ή αντίρρηση, γιατί ορίζεται αντικειμενικά με βάση αριθμητικά δεδομένα.

β) Μέσον με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια («πρὸς ἡμᾶς»): «πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει· τοῦτο δ' οὐχ ἓν, οὐδὲ ταὐτὸν πᾶσιν». Η έννοια του μέσου στον άνθρωπο δεν ορίζεται με αντικειμενικά αριθμητικά δεδομένα. Η υποκειμενικότητα των κριτηρίων παραπέμπει στις ανθρώπινες ανάγκες και στον διαφορετικό τρόπο που ικανοποιούνται από κάθε άνθρωπο. Υπάρχει ωστόσο ένας γνώμονας που προσανατολίζει κάθε φορά το μέσο· αυτό είναι «το πρότερον» (δέον) που συνδέεται από τη μια με ένα αίτημα ισορροπίας του ανθρώπου και από την άλλη με τη φρόνηση. Επειδή το δέον, αυτό που χρειάζεται κάθε άνθρωπος για να περιέλθει σε κατάσταση ισορροπίας, διαφοροποιείται από περίπτωση σε περίπτωση, ο Αριστοτέλης εύλογα αναγνώρισε στη μεσότητα που αφορά τον άνθρωπο

α) ότι δεν είναι μία και μοναδική και

β) ούτε ίδια για όλους τους ανθρώπους.

Αυτό το μέσο είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμά διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κ.τ.λ.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να επισημάνουμε ότι οι όροι «αντικειμενικός» και «υποκειμενικός» δεν υπήρχαν την εποχή του Αριστοτέλη και ήταν δικές του επινοήσεις. Είναι αλήθεια ότι πολύ συχνά οι επιστήμονες κατά τη διάρκεια της επιστημονικής έρευνας βρίσκονται αντιμέτωποι με την ανάγκη να εκφράσουν με τις κατάλληλες λέξεις τις νέες ιδέες ή επιστημονικές τους συλλήψεις. Αυτό αποτελεί μια δύσκολη διαδικασία και οι επιλογές τους είναι δύο: ή να επινοήσουν καινούριες λέξεις ή να χρησιμοποιήσουν ήδη υπάρχουσες με διαφορετικό νοηματικό περιεχόμενο. Έτσι, βλέπουμε ότι και ο Αριστοτέλης, για να πλησιάσει στον προσδιορισμό των εννοιών αυτών, χρησιμοποίησε τον όρο «κατ' αὐτὸ τὸ πράγμα» για την έννοια της αντικειμενικότητας και τον όρο «πρὸς ἡμᾶς» για τον όρο της υποκειμενικότητας. (βλ. σχόλιο Φακέλου Υλικού σελ. 131)

[σημείωση: αντικειμενικός < objectif < objectivus, υποκειμενικός < subjectif < subjectivus, οι λατινικές λέξεις ήταν δημιουργήματα της μεσαιωνικής φιλοσοφίας]

«πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει»: Η έννοια της υπερβολής και της έλλειψης. Ο Αριστοτέλης, στην προσπάθειά του να προσδιορίσει την έννοια της «μεσότητας», αναφέρεται και στις έννοιες της «ύπερβολής» και της «ἐλλείψεως». Ήδη στην 13η ενότητα εμμέσως πλην σαφώς διατύπωσε την άποψη ότι κάθε αρετή είναι «μεσότης» που βρίσκεται ανάμεσα στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη. Μέσα από τα αντιθετικά ζεύγη που παρέθεσε, έγινε κατανοητό ότι η μεσότητα αποτελεί τη σωστή, την ενδεδειγμένη συμπεριφορά, η οποία επαινείται, γιατί οδηγεί στην κατάκτηση των ηθικών αρετών, ενώ η υπερβολή και η έλλειψη αποτελούν τη λανθασμένη, τη μη ενδεδειγμένη συμπεριφορά, η οποία επικρίνεται, γιατί μας απομακρύνει από τις ηθικές αρετές. (βλ. σχόλιο Φακέλου Υλικού σελ. 131)

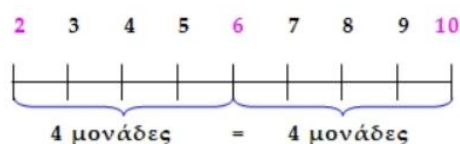
Ο συσχετισμός των αρετών που αναφέρθηκαν εκεί με τις έννοιες της υπερβολής και της έλλειψης σχηματικά μπορεί να αποδοθεί με τον ακόλουθο πίνακα:

ἐλλειψις	μέσον	ὑπερβολή
δειλία	ἀνδρεία	θρασύτης
ἀναισθησία	σωφροσύνη	ἀκολασία
ἀοργησία	πραότης	ὀργιλότης

Ο Αριστοτέλης, βέβαια, στην 13η ενότητα δεν αναφέρει καν το άκρο της έλλειψης σχετικά με τις αρετές αυτές, επειδή συναντάται πολύ πιο σπάνια από το άκρο της υπερβολής. Να επισημάνουμε, επίσης, ότι σε άλλα σημεία των Ηθικών Νικομαχείων αναφέρει και πολλά άλλα παραδείγματα αρετών, για να κάνει πλήρως κατανοητές τις παραπάνω έννοιες.

«Οἷον εἰ τὰ δέκα... καὶ πάλης.» Παραδείγματα. Ο Αριστοτέλης, προκειμένου να στηρίξει τις παραπάνω θέσεις του, θα δώσει δύο παραδείγματα ακολουθώντας επαγωγικό συλλογισμό.

α) Το παράδειγμα που αναφέρεται στο αντικειμενικό μέσο είναι αριθμητικό. Αν πάρουμε μια σειρά αριθμών από το 2 έως το 10, το δύο είναι το λίγο, το 10 είναι το πολύ, ενώ μέσο είναι το 6, γιατί, σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής, απέχει ίση απόσταση, 4 δηλαδή μονάδες, τόσο από το 2 όσο και από το 10, από τα δύο δηλαδή άκρα. Σ' αυτή δηλαδή την περίπτωση το κριτήριο προσδιορισμού του μέσου είναι **ποσοτικό**.

β) Το παράδειγμα που αναφέρεται στο υποκειμενικό μέσο αντλείται από τον χώρο του αθλητισμού. Αν για κάποιον αθλητή το φαγητό των δύο μνων είναι λίγο και το φαγητό των δέκα μνων είναι πολύ, τότε ο προπονητής δεν θα επιλέξει αναγκαστικά το φαγητό των έξι μνων, που αντικειμενικά είναι η μεσότητα, γιατί γι' αυτόν τον αθλητή μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη μερίδα ή μικρή. Για το Μίλωνα, που ήταν μεγαλόσωμος και έτρωγε μεγάλες ποσότητες φαγητού, είναι

λίγο, ενώ για κάποιον που τώρα αρχίζει να γυμνάζεται, είναι πολύ. Το ίδιο ισχύει και για τους αθλητές του δρόμου ή της πάλης. Παρατηρούμε δηλαδή ότι ο προσδιορισμός του μέσου σχετίζεται με **ποιοτικά** κριτήρια και μεταβλητούς παράγοντες, όπως η σωματική διάπλαση του αθλητή, ο χρόνος εκγύμνασης και το είδος του αθλήματος. [Στην πραγματικότητα ο αριθμός των υποκειμενικών μέσων μπορεί να είναι άπειρος, όσο και ο αριθμός των επιμέρους ατόμων. Για κάθε επιμέρους όμως άτομο, για το κάθε συγκεκριμένο δηλαδή άτομο, (το υποκειμενικό του) μέσον δεν είναι, βέβαια, παρά μόνο ένα.]

«Οὕτω δὴ πᾶς... ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.»: Με το «οὕτω δὴ» ο Αριστοτέλης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι κάθε «ἐπιστήμων», ειδικός τεχνίτης – δεν εννοεί εδώ ο Αριστοτέλης ειδικούς επιστήμονες όπως στα μαθηματικά, γιατί αυτοί ασχολούνται με το αντικειμενικό μέσο και όχι το υποκειμενικό – αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και επιδιώκει και προτιμά («αἰρεῖται») το μέσον που προσδιορίζεται με υποκειμενικά και όχι με αντικειμενικά κριτήρια. Έτσι, ο Αριστοτέλης γενικεύει την πρακτική σημασία της υποκειμενικής μεσότητας και συγχρόνως με το ρήμα «αἰρεῖται» θέτει και το ζήτημα της προαιρέσεως σε σχέση με τη μεσότητα. Στο συμπέρασμα αυτό, καταφεύγοντας και πάλι στην εμπειρία της καθημερινής ζωής, αναφέρει την κοινή διαπίστωση ότι οι τεχνίτες επιδιώκουν το υποκειμενικό μέσον, αυτό που βρίσκεται σε συμφωνία με τις ανάγκες των ανθρώπων. Το μέσον αυτό το επιδιώκουν «ζητεῖ» και το επιλέγουν «αἰρεῖται». Με το δεύτερο ρήμα στο ζήτημα της μεσότητας εισάγεται η ελευθερία της επιλογής και προστίθεται και η ψυχολογική διάστασή του, καθώς συνάγεται ότι η μεσότητα είναι επιλογή που εναπόκειται σε μας να την κάνουμε ή όχι.

Ανασύνθεση των στοιχείων ορισμού της αρετής στις ενότητες 11-14

Στις ενότητες που ήδη μελετήσαμε, ο Αριστοτέλης έδωσε βασικά γνωρίσματα της ηθικής αρετής, όρισε την έννοια γένους και διερευνά την ειδοποιό διαφορά. [Η αρετή, κατά τον Αριστοτέλη, δεν είναι μόνο ἕξις (γένος), αλλά και μεσότης μεταξύ δύο κακιών, της υπερβολής και της ελλείψεως. Η ειδοποιός διαφορά της αρετής στον Αριστοτέλη είναι η μεσότητα]. Είδαμε, δηλαδή, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού συνδέονται με τον εθισμό σε ηθικές πράξεις. Είναι, λοιπόν, η αρετή «ἕξις» που αποκτιέται με μακροχρόνια άσκηση σε ηθικές πράξεις και καθοριστικό ρόλο σ' αυτό παίζει η **διδασκαλία**. Δεν είναι, όμως, μια οποιαδήποτε «ἕξις», αφού μεγάλη σημασία έχει η **ποιότητα** των ἔξεων μας. Επίσης, η αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα συναισθήματα που νιώθουμε, όταν τηρούμε το **μέτρο** κατά την εκτέλεση μιας ηθικής πράξης. Έτσι, ο φιλόσοφος κατέληξε ότι η αρετή είναι «ἕξις» με την οποία ο άνθρωπος φτάνει στην ολοκλήρωσή του και στην ολοκλήρωση του έργου του.

Σ' αυτή την ενότητα προστίθενται τα εξής νέα γνωρίσματα της αρετής:

α) Η αρετή βρίσκεται στο **μέσον**, ανάμεσα δηλαδή στα δύο άκρα, την υπερβολή και την έλλειψη.

β) Η αρετή βρίσκεται στο μέσον που προσδιορίζεται με κριτήρια **υποκειμενικά** («πρὸς ἡμᾶς»).

Εδώ, παρατηρούμε ότι ο Αριστοτέλης πλησιάζει τη **σχετικοκρατική στάση** των **σοφιστών** απέναντι στα πράγματα, η οποία εκφράζεται με τη φράση του Πρωταγόρα: «Πάντων

χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὥς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὥς οὐκ ἔστιν» (= Μέτρο όλων των πραγμάτων είναι ο άνθρωπος, αυτών που υπάρχουν πως υπάρχουν και αυτών που δεν υπάρχουν πως δεν υπάρχουν). Υπάρχει, δηλαδή, ο κίνδυνος να θεωρηθεί ότι το κάθε άτομο προσδιορίζει όπως θέλει, αυθαίρετα την αρετή. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν ισχύει, όπως θα δούμε παρακάτω, γιατί υπεισέρχεται το κριτήριο του «ὀρθοῦ λόγου», της λογικής, και μάλιστα της λογικής του φρόνιμου ανθρώπου, η οποία διασφαλίζει τη σχετική αντικειμενικότητα στον προσδιορισμό του μέσου. Ο Αριστοτέλης με την υποκειμενική μεσότητα σχετικοποιεί το περιεχόμενο των ηθικών αρετών, αλλά δεν οδηγείται στον σοφιστικό σχετικισμό και υποκειμενισμό. Αποδέχεται μάλλον τη σχετικότητα του ηθικού κώδικα και όχι τον σχετικισμό, όπως άλλωστε θα διευκρινίσει παρακάτω, στις επόμενες ενότητες. Η σχετικότητα του ηθικού κώδικα σημαίνει ότι το περιεχόμενο των ηθικών αρετών εξαρτάται από το περιεχόμενο συγκεκριμένων και αντικειμενικών σταθερών μεταβλητών, όπως είναι ο χρόνος, ο σκοπός, η περίσταση κ.τ.λ. Αντίθετα με τον σχετικισμό του ηθικού κώδικα εννοείται ότι το περιεχόμενο των ηθικών αρετών ορίζεται από το άτομο όπως νομίζει και το συμφέρει κάθε φορά, κυριαρχεί δηλαδή ο υποκειμενισμός.

γ) Η αρετή είναι προϊόν **ελεύθερης βούλησης** του ανθρώπου («τοῦθ' αἰρεῖται»).

δ) Η αρετή προσδιορίζεται με βάση τη λογική, τον «ὀρθὸν λόγον» (η άποψη αυτή θα αναλυθεί περαιτέρω στις επόμενες ενότητες). Το στοιχείο αυτό προκύπτει από την αναφορά της λέξης «ἐπιστήμων», ο οποίος επιζητά («ζητεῖ») και επιλέγει («αἰρεῖται») τη μεσότητα ακολουθώντας μια λογική διεργασία.

Ανασυνθέτοντας, λοιπόν, όλα αυτά τα στοιχεία μπορούμε να πούμε ότι:

- Αφού η αρετή είναι μεσότητα που προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια, προκύπτει ότι **δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως**. Αν συνέβαινε αυτό, δεν θα ίσχυαν όσα αναφέρονται στις προηγούμενες ενότητες. Αν, δηλαδή, ήταν έμφυτο χαρακτηριστικό, δεν θα μεταβαλλόταν, όπως αμετάβλητοι είναι και οι νόμοι της φύσης, και, επομένως, θα προσδιοριζόταν με αντικειμενικά κριτήρια. Επίσης, δεν θα χρειαζόταν ο εθισμός σε ηθικές πράξεις για την κατάκτησή της και οι προσπάθειες των νομοθετών να κάνουν τους πολίτες καλούς μέσω του εθισμού θα ήταν άσκοπες, αφού όλοι θα γεννιόμασταν εκ φύσεως με ή χωρίς την αρετή χωρίς αυτό να μπορεί να μεταβληθεί.
- Είδαμε ότι η αρετή είναι **μεσότητα υποκειμενική** και προσδιορίζεται από τον ίδιο τον άνθρωπο με μέτρο τον εαυτό του. Επομένως, απαραίτητη προϋπόθεση για τον προσδιορισμό αυτής της μεσότητας είναι η **αυτογνωσία**, το σωκρατικό δηλαδή «γνῶθι σαυτόν». Μόνο αν κάποιος γνωρίζει καλά τον εαυτό του και μπορεί να εκτιμήσει τα όριά του, τα θετικά και τα αρνητικά χαρακτηριστικά του, μπορεί να φτάσει στην αρετή και στον προσδιορισμό του μέσου της. Αυτή η διαδικασία, βέβαια, είναι εξαιρετικά δύσκολη και επίπονη και δεν μπορεί να την κάνει μόνος του, αλλά χρειάζεται την κατάλληλη αγωγή.

τὸ μέσον: Η έννοια βέβαια της μεσότητας δεν παρουσιάζεται για πρώτη φορά στον Αριστοτέλη. Υπάρχει ήδη ριζωμένη στην ελληνική παράδοση (μέτρον ἄριστον, μηδὲν ἄγαν), αναφέρεται δε και σε άλλα αντικείμενα. Η έννοια της μεσότητας είναι γνωστή στην ελληνική

ποίηση και κατά τον 5ο αι. π.Χ. κυριαρχεί στην ελληνική διανόηση. Την χρησιμοποιούν οι Ίωνες φιλόσοφοι, ο Πρόδικος την εισάγει στην ρητορική, οι Πυθαγόρειοι την εφαρμόζουν στα μαθηματικά, ομοίως κάνουν χρήση αυτής οι Έλληνες ιατροί, από όπου τη δανείζεται ο Δημόκριτος και την καθιερώνει ως όρο στην ηθική φιλοσοφία. Η έννοια της μεσότητας στον Αριστοτέλη προέρχεται από τη διδασκαλία του Πλάτωνα στον διάλογο *Φίληβο*, όπου γίνεται λόγος «περι πέρατος, ἀπείρου, καὶ πεπερασμένου». (Βλ. και Παράλληλα Κείμενα)

Ετυμολογικά και ομόρριζα στη Νέα Ελληνική

συνεχει, ἀπέχον, ὑπερέχει, ὑπερέχεται < ἔχω: ακάθεκτος, αλληλουχία, ανακωχή, ανεκτικός, ανέχεια, ανοχή, άσχετος, διπλωματούχος, ἔξη, εξής, εξοχή, εποχή, ευεξία, ευωχία (= φαγοπότι σε ατμόσφαιρα γλεντιού), εχεμύθεια, ζαχαρούχος, κατοχή, καχεκτικός, καχεξία, κληρουχία, οχυρός, οχύρωση, παροχή, περιέκτης, περιεκτικός, προεξοχή, προνομιούχος, προσεκτικός, πτυχιούχος, σοκολατούχος, συμβασιούχος, συνέχεια, συνοχή, σχέδιο, σχεδόν, σχέση, σχετικός, σχήμα, σχολείο, τροπαιούχος.

λαβεῖν, λαμβάνουσι, ληπτέον, ληψομένω < λαμβάνω: ακατάληπτος, αμεροληψία, ανεπανάληπτος, ανεπίληπτος (= που είναι αδύνατο να τον κατηγορήσει ή να τον ψέξει κάποιος), αντιλαβή (= στιχομυθία στο αρχαίο ελληνικό δράμα, η οποία γίνεται όχι με ολόκληρους στίχους αλλά με ημιστίχια), αντίληψη, απολαβή, ασύλληπτος, δικολάβος, εικονολήπτης, επανάληψη, επιληψία, εργολάβος, εύληπτος, ευυπόληπτος, ηχολήπτης, ηχοληψία, θρησκολήπτος, θρησκοληψία, καταληπτός, κατάληψη, λαβή, λαβίδα, λάφυρο, λήμμα, λήψη, μεροληψία, μετάληψη, παραλαβή, παραλήπτης, περιλήψη, προκατάληψη, πρόσληψη, συλλαβή, σύλληψη, υπόληψη, χειρολαβή.

πλεῖον, πλεονάζει < ὅ, ή πλέων/πλείων, τὸ πλεόν/πλεῖον: πλειοδοσία, πλειοδότης, πλειονότητα, πλειοψηφία, πλεόν, πλεονασμός, πλεονέκτημα, πλεονεξία.

ἐλλείπει, ἔλλειψιν < λείπω: διάλειμμα, διάλειψη, εγκατάλειψη, έκλειψη, ἔλλειμμα, ελλειμματικός, ελλειπτικός, ἔλλειψη, ελλιπής, κατάλοιπο, λειψανδρία, λείψανο, λειψός, λειψυδρία, λιποβαρής, λιποθυμία, λίπος, λιπόσαρκος, λιποτάκτης, λιποταξία, λιπόψυχος, λοιπόν, λοιπός, παράλειψη, υπόλειμμα, υπόλοιπος.

φαγεῖν < ἔφαγον < τρώω (θ. τρώγ-, ἔδ-, ἔδε-, ἔδεσ-, ἔσθ-, ἔσθι-, φαγ-): ἔδεσμα, ἐδωδιμοπωλείο, ἐδωδιμος, παμφάγος, φαγητό, φαγώσιμο.

ἀλείπτης (= προπονητής) < ἀλείφω: ἄλειμμα, αλοιφή, απαλοιφή, εξάλειψη, επάλειψη, πασάλειμμα.

προστάξει < πρὸς + τάττω (σσ)ω (θ. ταγ-ῖω> τάττω / τάσσω): ανακατάταξη, ανάταξη, ανυπότακτος, απότακτος, αρχισυντάκτης, ασύντακτος, άτακτος, αταξία, διαταγή, διάταγμα, ένταξη, επιταγή, επιτακτικός, επίταξη, μετάταξη, νομοταγής, παράταξη, προσταγή, πρόσταγμα, προστακτική, πρόταξη, συνταγή, σύνταγμα, συνταγματικός, συντάκτης, συντακτικό, σύνταξη, τάγμα, ταγματάρχης, ταγός, τακτικός, τακτός, τάξη, ταξίδι, τάξιμο, υποταγή.

ἀρχομένω < ἄρχομαι: αναρχικός, άναρχος, αρχαίος, αρχή, αρχικός, άρχων, γυμνασίαρχος, έναρξη, έπαρχος, ναυαρχίδα, ναύαρχος, ταξίαρχος, υπαρκτός, ύπαρχος.

ἐπιστήμων < ἐπίσταμαι: επιστήμη, επιστημολογία, επιστήμονας, επιστημονικός, επιστημονισμός, επιστημοσύνη, επιστητό.

ὑπερβολήν < ὑπέρ + βάλλω: αμφιβολία, αναβλητικός, αναβολή, απόβλητος, βαλλιστικός, βαλτός, βεληνεκές, βελόνα, βέλος, βλήμα, βολή, βολίδα, βόλος, διαβλητός, έμβλημα, έμβολο, επιβλητικός, ευμετάβολος, κεραυνοβόλος, λιθοβολισμός, παράβολο, περιβάλλον, πρόβλημα, πυροβολισμός, συμβολή, σύμβολο, σφαιροβολία, υπερβολή, υποβλητικός.

φεύγει < φεύγω (θ. φευγ-, φϋγ-): αναπόφευκτος, άφευκτος, καταφύγιο, πρόσφυγας, προσφυγικός, φυγάς, φυγή, φυγόδικος, φυγόκεντρος, φυγόπονος, φυγόστρατος (= αυτός που αποφεύγει να εκτελέσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις).

ζητεί < ζητέω-ω: αζήτητος, αναζήτηση, ζήτημα, ζήτηση, ζητητής, συζητήσιμος, συζητητής.

αίρεται < αίρέομαι-οὔμαι (ρ. Φαρ- + j > Φαίρ-, > αίρ-, > αίρέ-ω, ρ. Φελ-, Φαλ-): αίρεση, αιρετικός, αιρετός, αναιρετικός, αρχαιρεσίες, αυθαίρετος, αφάιρεση, αφηρημάδα, διαιρετέος, διαιρέτης, εξαιρετικός, εξάιρετος, καθαίρεση, προαιρετικός, υπεξάιρεση.

ΠΗΓΕΣ

Αρχαία Ελληνικά, Φιλοσοφικός λόγος, Γ' Λυκείου, Ψηφιακά εκπαιδευτικά βοηθήματα

http://www.study4exams.gr/anc_greek/

Δρ. Ιωάννης Παναγιώτης Αμπελάς, Φιλοσοφικός Λόγος Αρχαία Ελληνική Γραμματεία Ο.Π. Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Λυκείου

https://akisambelas.files.wordpress.com/2020/01/fakelos_ylikou_g_lyk_d.e.12-19.pdf

Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Μ. Τριανταφυλλίδη

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/